

Aquinói Szent Tamás és az ereklyék tisztelete: teológiai kérdés és devóció¹

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP

Abstract

Thomas Aquinas is venerated first and foremost as a speculative theologian who is extremely reticent – with some rare exceptions – on his own personal religious practice. However, the cult of relics is a meeting point of these two aspects, and therefore it offers an area of study hitherto unexplored. Dating from 1272, the sources on the life of Aquinas describe an episode which testifies how himself venerated the relics of Saint Agnes Virgin and Martyr. My question is whether this segment of his personal religious practice had any visible impact on his theological oeuvre. With an example taken from the Tertia pars of the Summa, I would like to show that the answer could be affirmative: Aquinas composed a theological reflection on the cult of relics which cannot be disconnected from his own devotional practice.

Keywords: *Thomas Aquinas, cult of relics, soul and body relation, Saint Agnes, Summa theologiae.*

Kulcsszavak: *Aquinói Szent Tamás, ereklyetisztelet, test és lélek viszonya, Szent Ágnes, Summa theologiae.*

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG domonkos nővér, teológus, történész, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Dogmatika Tanszékének egyetemi tanára; deak.hedvig@sapientia.hu

¹ Jelen tanulmány annak az előadásnak a szerkesztett változata, amely a “Saints and the Supernatural in the Middle Ages and Beyond” című, 2023. május 17–19-én Budapesten megrendezett nemzetközi konferencián hangzott el. A konferenciát az ELTE BTK Középkori Egyetemes Történeti Tanszék, a Magyar Hagiográfiai Társaság és a Medieval Central European Research Network (MECERN) szervezte.

I. FORRÁSOK TAMÁS ÉLETÉRŐL

Az utóbbi évtizedekben több monográfia is szerencsésen ráirányította a figyelmet arra, hogy Aquinói Szent Tamás nem pusztán spekulatív teológus volt, hanem a lelki élet, az imádság mestere is.² Ugyanakkor teológiai munkásságának nem jellemzője a személyes hangvétel. Igen ritkák azok az esetek a műveiben, amelyekből személyes életébe, tapasztalatába kaphatunk betekintést.³ Annál is érdekesebbek tehát azok az epizódok, amelyek rálátást engednek arra, van-e – és ha igen, milyen – kapcsolat Tamás saját vallási gyakorlata és teológiai reflexiója között. Hatással volt-e esetében a személyes gyakorlat a reflexióra?

Gyümölcsözően lehet ezt az összefüggést vizsgálni Tamás eucharisztikus áhítata, költeményei és az Eucharisziára vonatkozó teológiai reflexiója között.⁴ Tamás élettörténete kapcsán azonban felmerülhet más lehetséges terület is, amelyek vizsgálatra érdemesek: úgymint a szentek közbenjárása, a csodák kérdése, a szentek és ereklyék tisztelete. Itt most egyetlen kérdésre szeretnék összpontosítani, nevezetesen az ereklyék kultuszára: Szent Tamás, az egyház kanonizált szentje, a teológus életében játszottak-e szerepet az ereklyék, és viszont, reflektált-e ő maga az ereklyék tiszteletére? Van-e összefüggés az ereklyetisztelet és a teológiai reflexió között? Látható-e különbség az ún. népi vallásosság vallási gyakorlatai és a teológuséi között?

Mielőtt Tamás élettörténetének egy e szempontból érdekes epizódját ismertetném, röviden szólok Tamás életének forrásairól, hogy a háttérrel megvilágítsam. Tamás útközben halt meg 1274. március 7-én: Rómától délre, a fossanovai ciszterci apátságban, miközben X. Gergely pápa hívására a II. Lyoni Zsinatra tartott. Szentté avatási eljárását a prédikátor testvérek újonnan létrehozott szicíliai provinciája kezdeményezte 1317-ben:⁵ a provincia bízta meg a beneventói származású Tocco Vilmost és Beneventói Róbertet, hogy gyűjtsék össze azt az anyagot, amely szükséges volt a hivatalos szentszéki kérelem beadásához. Ekkor keletkeztek az első életrajzi források Tamásról. Ezek egyike Tocco Vilmos *Ystoria Sancti Thome de Aquino* című műve, amely kifejezetten

² Lásd különösen is: JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás, a lelki mester*, Osiris, Budapest, 2022. Továbbá: PAUL MURRAY: *Aquinas at Prayer*, Bloomsbury, London, 2013, kül. XI–29.

³ Kivétel talán az *Adoro Te* kezdetű ima, amelyről lásd PAUL MURRAY: *Aquinas at Prayer*, i. m., 240–259.

⁴ Ezt teszi pl. PAUL MURRAY: *Aquinas at Prayer*, i. m. 159–259.

⁵ A szentté avatási eljárásról lásd JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás élete és műve*, Osiris, Budapest, 2007, 502–512.

a szentté avatás miatt íródott, és tartalmazza a Tamás életében és halála után történt csodákat – ezen életrajz első változatát be is mutatták XXII. János pápának 1318-ban.⁶ A szicíliai provincia Gaetában összegyűlt káptalanja pedig Tocco Vilmost nevezte ki Tamás ügyének promotorává. A szentté avatási per kihallgatásait Nápolyban és Fossanovában bonyolították le 1319-ben.

Másik fontos forrásunk szerzője Luccai Tolomeo Fiadoni (vagy Bartolomeo/ Bertalan), aki Tamást életének utolsó szakaszában – Nápolyban 1272 és 1274 között – személyesen is ismerte. Tamás rövid életrajzáról van szó ebben az esetben, melyet 1316–1317-ben írt, és beillesztett saját, akkor elkészült történeti művébe, a *Historia ecclesiastica novába*.⁷

Tocco Vilmos és Luccai Tolomeo életrajzai tehát a legfontosabb források, melyek Tamás rokonainak beszámolóira és Regináld testvérnek, Tamás titkárának a visszaemlékezéseire épülnek – utóbbit Tocco Vilmos szintén személyesen ismerte.⁸

2. A SZENT ÁGNES EREKLYÉIRŐL SZÓLÓ TÖRTÉNET

Ezekből a forrásokból Tamást kora akadémiai életének tevékenységeibe elmerült embernek látjuk, akinek munkabírása híres volt – naponta képes volt akár tizenöt oldalt is írni (a modern kiadásokat alapul véve). Meglehetősen jól ismerjük az imaéletét is: Tamás a domonkos teológiai magiszterek életformáját élte, ami azt jelentette, hogy felmentése volt a kórusima alól, csak a komplementoriumon kellett részt vennie, ami a hét nappali imaóra közül az utolsó volt. Reggel misézett, utána pedig egy másik misén is részt vett.⁹

Emellett azonban találunk olyan részleteket is, amelyek arról tanúskodnak, hogy Tamás személyes vallásossága nem sokban különbözött az érett közép-kor lelki beállítottságának jellegzetességeitől. Az életében történt kevés számú csoda közül az egyik Szent Ágnes, a híres római vértanú szűz ereklyéihez kap-

⁶ A halála utáni csodák a második verzióba kerültek be 1318–1320 között. Kiadása: CLAIRE LE BRUN-GOUANVIC (éd.): *Ystoria sancti Thome de Aquino de Guillaume de Tocco (1323)*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1996.

⁷ Kiadása: THOLOMEUS VON LUCCA: *Historia Ecclesiastica Nova*, herausgeben von Ottavio Clavuot, MGH SS 39, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 2009.

⁸ Lásd EDMUND COLLEDGE: *The Legend of Saint Thomas Aquinas*, in *Saint Thomas Aquinas. Commemorative Studies 1274-1974*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1974, 13–28.

⁹ JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás*, i. m., 448–449.

csolódik. Tocco Vilmos ezt az *Ystoria* 50. fejezetében beszéli el, továbbá találkozunk vele Luccai Tolomeo *Historiajában* (XXIII,10), és Tocco Vilmos a nápolyi szentté avatási perben is elmondta.¹⁰

A történet nagy vonalakban a következő: Tamás második párizsi tanári periódusa négy évig tartott (1268–1272). Miután gondoskodott megfelelő utódáról, és miután a koldulórendi polémia újabb szakasza lecsillapodott, Tamás titkára, Pipernói (mai Priverno) Regináld testvér társaságában 1272 húsvét táján (április 24.) indult el Itália felé. Regináld testvér fontos szerepet töltött be Tamás életében, ő volt az ún. *socius continuus* mellette. A *socius continuus* egy olyan testvér volt, akit a rend a teológiai magiszterek mellé rendelt állandó segítőnek, titkárnak, kvázi személyi asszisztensnek. Regináld még ennél is több volt: ő volt Tamás gyóntatója és jó barátja, akinek az Aquinói mester egyik kései, befejezetlenül maradt művét ajánlotta, a *Compendium theologiae*-t.¹¹

Tamásnak azért kellett útra kelnie, mert a rend akkori mestere, Iohannes Vercellensis hazahívta őt saját provinciájába, a római tartományba, a tartományi káptalan pedig azzal bízta meg, hogy új studium generalét alapítson a provinciában. Tamás Nápolyt választotta ki alkalmas helyszínül. Pünkösöd körül értek Firenzébe, ott zajlott a provincia káptalanja, melynek Tamás hivatalból tagja volt.¹² A hosszú úton Tamás megállt Rómában, és meglátogatta testvérét, Teodórát; Rómától dél felé haladva pedig ismét megálltak, ezúttal La Molara várában. Itt valószínűleg Tamás barátját, Riccardo Annibaldi bíborost akarták meglátogatni. Csak akkor tudták meg, amikor odaértek, hogy a bíboros pár héttel korábban meghalt. La Molarában Tamás és Regináld is megbetegedett. Tamás három nappal később jobban lett, de Regináld állapota súlyosbodott.

Luccai Tolomeo szerint ekkor Tamás Szent Ágnes ereklyéjét vette elő, melyet Rómából hozott magával, majd meghagyta Regináldnak, hogy helyezze magára, és bízson a szentben. Regináld így tett és meggyógyult, bár az orvosok már lemondtak róla. Tamás úgy döntött, hogy erről az eseményről meg

¹⁰ A nápolyi per kiadása: *Processus canonizationis S. Thomae, Neapoli*, in *Fontes vitae S. Thomae Aquinatis notis historicis et criticis illustrati*, fasc 4. ed. M.-H. Laurent, Saint Maximin, 1931, 265–407. A szóban forgó hely uo., c.LX, 348.

¹¹ Regináld testvér személyéről lásd JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás*, i. m., 435–439. Regináld volt az, akinek Tamás a híressé vált szavakat mondta: „Omnia quae scripsi videntur michi palee.” *Ystoria sancti Thome*, i. m., c.47, 347. Regináld őrizte meg Tamás saját kézíratait, és neki köszönhetjük a *Summa theologiae* befejezetlen részének kiegészítését is, az ún. *Supplementumot*.

¹² JAMES A. WEISHEIPL: *Friar Thomas d'Aquino. His Life, Thought and Works*, The Catholic University of America Press, Washington, D.C, 1983, 293–297.

kell emlékezni minden évben, oly módon, hogy a testvérek ünnepélyes formában tartják meg Szent Ágnes napját és nagy vacsorát is tartanak.¹³ Tocco Vilmos lényegében ugyanezt a történetet adja elő, két figyelemre méltó részletet azonban hozzátesz: Tamás „reliquias dicte sanctae quas ad pectus suspensas ex devotione portabat”,¹⁴ vagyis Tamás a szóban forgó ereklyét a szent iránti devócióból mindig a nyakában hordta, továbbá, hogy arra bízta Regináld testvér, hogy különleges áhítattal forduljon Szent Ágnes felé, akitől az egészség ajándékát bizton remélheti.¹⁵ A szentté avatási per során Tocco Vilmos ugyanezt ismételte el, megerősítve, hogy Tamás testvér Szent Ágnes ereklyéit devócióból a nyakában hordta.¹⁶

Regináld testvér csodás gyógyulásának történetében Tamás úgy áll előttünk, mint aki a középkori vallásosság egyik fő elemét, az ereklyék tiszteletét magától értetődően éli, gyakorolja: vagyis mint akinek a jámborsága, devóciója semiben sem különbözik attól a megtestesült jámborságtól, mely a középkori ember sajátja.

Tamás jelenkori biográfusai azonban nem értenek egyet abban, hogy a Szent Ágnes iránti tisztelet csak alkalmi volt Tamás életében, vagy komolyabb jelentőséget kell-e neki tulajdonítani. James A. Weisheipl például amellett van, hogy nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítani ennek az epizódnak, Tamás gesztusa mögött nincs semmilyen különleges kapcsolat Szent Ágnessel.¹⁷

¹³ Historia Ecclesiastica Nova, Liber XXIII, c.10: „Ceterum, quod vidi de ipso ad indicium sanctitatis eius, tacere non debeo. Cum enim ego cum ipso venirem de Roma, declinavit Molariam ad castrum domini Richardi cardinalis ibique prefatus doctor infirmatus est de tertiana, socius vero suus frater Raynaldus de continua gravi. Et cum non apparerent in eo signa cretica, medici domini Richardi male iudicabant de ipso. Tunc venerabilis doctor accepit reliquias beate Agnetis, quas ex devotione secum ferebat de Urbe, et misit dicto fratri, quod super se poneret et haberet fidem plenam in eis. Quod et fecit et curatus est ultra spem omnium medicorum. Propter quam causam disposuerat singulis annis facere festum solemne de ipsa cum bona refectione fratrum, quod et illo anno fecit Neapoli.” In THOLOMEUS VON LUCCA: *Historia Ecclesiastica Nova*, i. m. 590.

¹⁴ *Ystoria sancti Thome*, i. m., c.50, 186.

¹⁵ „[...] ut ad beatam Agnetem specialem devotionem conciperet, a qua beneficium valetudinis pro certo speraret. Cuius merita apud Deum, cum praedictus doctor devotissime implorasset, reliquias dicte sancte quas ad pectus suspensas ex devotione portabat, orans supra pectus infirmi posuit, et infirmus sanus et hilaris in lecto resedit” *Ystoria sancti Thome*, i. m., c.50, 185.

¹⁶ „[...] dictus frater Thomas reliquias sanctae Agnetis quas ad collum pro devotione gestabat.” *Processus canonizationis S. Thomae, Neapoli*, 348.

¹⁷ JAMES A. WEISHEIPL: *Friar Thomas d'Aquino*, i. m., 297.

Jean-Pierre Torrell szerint azonban nem véletlen, hogy éppen Szent Ágnes ereklyéit hordta magánál Tamás: Ágnesnek komoly kultusza volt Itáliában, és Tamás több ízben említi is őt műveiben.¹⁸ Valóban, Ágnest hat alkalommal említi meg,¹⁹ míg például Szent Domonkost, rendje alapítóját csak egyszer.²⁰

Tamásnak ez a jámborsági gyakorlata, mint utaltam rá, nem példa nélkül való. Kortársa, Árpád-házi Szent Margit szentté avatási perében elhangzik Katharina cantrix vallomásában Margittal kapcsolatban:

„Majd elmondta, hogy éjjel-nappal mindig magával hordott, illetve tartott egy keresztet, amelyben egy darabka volt az Úr szenvedésének fájából. Arra a kérdésre, honnan tudja ezt, így felelt: »Láttam Szent Margit nyakában egy zsinórt, s erre volt rákötve ama kereszt.«”²¹

Egy másik híres példa Jacques de Vitryé (Jacobus de Vitriaco): Thomas de Cantiprato (Cantimpré) beszéli el Marie de Oignies életrajzához írt Supplementumában, hogy Jacobus, a híres püspök, Marie lelkipolitikája büszkén viselte Marie egyik ujját a nyaka körül; sőt, egy alkalommal kölcsön is adta Hugolin bíborosnak (a későbbi IX. Gergely pápának), hogy segítségével gyógyuljon káromló gondolataiból.²²

¹⁸ Lásd JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás élete és műve*, i. m., 451, 77-es lábjegyzet.

¹⁹ Ezek a következők: Super Sent., lib. 4 d. 49 q. 5 a. 3 qc. 2 ad 9; Super Sent., lib. 4 d. 48 q. 1 a. 4 qc. 3 ad 2; Osanna filio David, pars 1; Quodlibet III, q. 6 a. 3 ad 1; Super Sent., lib. 4 d. 7 q. 3 a. 2 qc. 3 ad 2; Summa theologiae II-II, q. 124 a. 4 arg. 2.

²⁰ Homo quidam erat dives, pars 2. Tamás tanítványának, Niccoló Brunaccinak Szent Ágnes iránti tiszteletét úgy magyarázza Mandonnet, hogy azt Tamástól tanulta. Lásd PIERRE MANDONNET: Saint Thomas d'Aquin, lecteur à la curie romaine. Chronologie du séjour (1259-1268) Xenia Thomistica III.9–40: 40. Idézi Le Brun-Gouanvic, in *Ystoria sancti Thome*, i. m., 186, lábjegyzet.

²¹ *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*. Balassi, Budapest, 1999, 164. (ford. Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna) „Item dixit, quod semper secum portabat et tenebat de die et de nocte cum magna devotione quamdam crucem, in qua erat de cruce domini. Interrogata, quomodo scit hoc, respondit: »Vidi cordam ligatam ad collum ipsius sanctae Margarethae, et ad illam cordam erat ligata illa crux.«” ILDIKÓ CSEPREGI – GÁBOR KLANICZAY – BENCE PÉTERFI (eds.): *Legenda Vetus, Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae de Hungaria / The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. (Central European Medieval Texts 8.). Central European University Press, Budapest – New York, 2017, 382–384.

²² Thomas de Cantiprato így írja le kettejük párbeszédét: „Tunc Achonensis episcopus ipse roganti exultabundus arridens: »Est«, inquit, »digitus eius, argenteo locello reconditus, assidue michi suspensus ad collum, qui me utique in diversis periculis et inter marina

Vagyis úgy tűnik, hogy a 13. században az ereklyék viselése nyakba akasztva elterjedt szokás volt. Amint Godefridus Snoek kifejti az ereklyék és az Ol-táriszsentség párhuzamos használatáról szóló monográfiájában, rengeteg példa van a keresztény ókorból és a korai középkorból arra, hogy ereklyét (sőt az Eucharisziát is), otthon tartották, vagy útra vitték magukkal mint különleges oltalmat. Lehetett itt szó a keresztről, az evangélium szövegéről vagy ereklyéről: ezeket az ún. *capsellae*-ben vagy *pendulae*-be zárva hordták, nyakba akasztva. Ezek a kis tárca alakú ereklyetartók – melyek aranyból, ezüstből vagy kristályból készültek – a mindennapi élet részei voltak egyfajta természetfeletti útítárásként.²³

Azonban a gregoriánus reformtól kezdve az ereklyetisztelet ezen megnyilvánulásaival kapcsolatosan kérdések merültek fel. E kritikus hangok valószínűleg részét képezték annak a tendenciának, amely erőteljesebben kívánta meghúzni a határvonalat szent és profán között. Így egyes kánonjogászok megkérdőjelezték azt, hogy egyáltalán szabad-e világiaknak ereklyét birtokolni.²⁴ A 13. század második felében különböző kánonjogászok, így például Goffredus Tranensis (+1245) és a bolognai Accursius (+1263) is azt állították, hogy az ereklyét laikusok nem birtokolhatják.²⁵ Vagyis a 13. század közepére vitatott kérdéssé lett, hogy szabad-e ereklyét magánhasználatra őrizni, nem a templom és a megszentelt helyek-e az ereklyék kizárólagos őrzési helyei.

discrimina semper tutavit illesum. Hunc ergo, si precipis, tecum assume.» THOMAS DE CANTIPRATO: *Supplementum ad vitam Mariae de Oegnies a Iacobo de Vitriaco conscriptam*, ed. R.B.C. Huygens, CCCM 252, Brepols, Turnhout, 2012, c. 18, 188.

²³ GODEFRIDUS J. C. SNOEK: *Medieval Piety from Relics to the Eucharist. A process of Mutual Interaction*, Brill, Leiden – New York – Köln, 1995, passim, kül. 81–100.

²⁴ Lásd erről GODEFRIDUS J. C. SNOEK: *Medieval Piety from Relics to the Eucharist*, i. m., 70–71.

²⁵ Accursius, a „Decernimus”-t kommentálva írja: „Reliquiae sanctorum et etiam signum crucis non debent stare in locis profanis sed dumtaxat in ecclesiis et locis sacris” – idézi NICOLE HERMANN-MASCARD: *Les reliques des saints. Formation coutumière d'un droit*, Klincksieck, Paris, 1975, 326.

3. SZENT TAMÁS A SZENTEK ÉS EREKLYÉIK TISZTELETÉRŐL

3.1. A Summa második része

Mielőtt magának Tamásnak az ereklyékkal kapcsolatos teológiai véleményére térnék, érdemes egy pillantást vetnünk a tágabb kontextusra. Több kutató felhívta már a figyelmet, hogy mennyire gyér figyelmet kapott teológusok részéről az ereklyekultusz a középkorban: fordított arányosság figyelhető meg az ereklyekultusznak a vallási gyakorlatban elfoglalt helye és az arról szóló teológiai reflexió között.²⁶ Ez nem sokat változott az újkorban sem.²⁷ Mint teológiai téma az ereklye marginális maradt – talán ezt a megélt vallásosság és a spekulatív teológia közötti szakadék jelének kell értenünk?

A korábbi teológiai reflexióból a következők említhetők meg: Szent Jeromos *Contra Vigilantium* című műve érinti a kérdést, de kifejezetten ennek a témának szentelt mű egy van az ókorból, Victricius roueni püspök *De laude sanctorum* című műve. A 12. századtól vannak ismét olyan munkák, amelyek témánkat érintik: így Nogenti Guibertus *De pignoribus sanctorum* (1124) és Echternachi Theofridus *Flores epytaphii sanctorum* című műveik.²⁸ Egyik mű sem lett különösebben ismert a középkorban, nagy valószínűséggel Szent Tamás számára is ismeretlenek maradtak.

Tamás teológiai reflexióját a *Summa theologiae* alapján vizsgálom, ahol két artikulus érdemel figyelmet. Az első a *virtus religionis*, a vallásosság erényének tárgyalása kapcsán kerül elő, ez a II.II.q.96.a.4. Mint ismeretes, Tamás a négy sarkalatos erény közül az igazságosságnak szenteli a legtöbb kérdést a *Summában*. A vallásosság erényét is a többi erényhez hasonlóan vizsgálja, vagyis magának az erénynek, az erény részeinek, alkotóelemeinek tárgyalása után rátér azokra a hibákra, amelyek vagy túlzással, vagy hiánnyal állnak szem-

²⁶ Ezt jegyzi meg pl. M. C. Ferrari: «[...] l'importance du culte des reliques autant que celle de la sainteté [...] fut inversement proportionnelle à l'élaboration théorique qu'on leur consacra». MICHELE CAMILLO FERRARI: *Lemmata sanctorum*. Thiofrid d'Echternach et le discours sur les reliques au xiie siècle, *Cahiers de civilisation médiévale* 38 (1995/151), 215–225: 225.

²⁷ Mindenesetre sokat elárul, hogy a *Dictionnaire du Spiritualité* nem szentel egyetlen szócikket sem az ereklyéknek.

²⁸ E két műről lásd MICHELE CAMILLO FERRARI: *Lemmata sanctorum*, i. m., továbbá HENRI PLATELLE: Guibert de Nogent et le *De pignoribus sanctorum*. Richesses et limites d'une critique médiévale des reliques, in Edina Bozóky – Anne-Marie Helvétius (eds.): *Les reliques. Objets, cultes, symboles*, Brepols, Turnhout, 1999, 109–122.

ben a valódi erénnyel. A vallásosság erényének esetében a babona (*superstitio*) különböző formái azok, amelyek a túlzást jelentik. A babona hiba, mert isteni tisztelettel illeti azt, akit nem kellene, vagy nem megfelelő módon teszi ezt: ilyen a bálványimádás (*idololatria*) és a jóslás (*divinatio*). Ezután Tamás olyan szokásokra tér rá, mint a mágia, és a 96-os kérdés 4-ik artikulusában azt a kérdést teszi fel, hogy vajon: „Tilos-e az isteni szavakat nyakba függeszteni?”

A *sed contra* érv idézet Aranyszájú Szent Jánostól, amely elítéli ezt a szokást:

„Egyesek az Evangélium valamelyik részét leírva a nyakuk körül hordják. De ugye minden nap olvassák a templomban az evangéliumot, és azt mindenki hallja? Akinek tehát a fülébe mondott Evangéliumok semmit sem használnak, hogyan üdvözíthetnék őt a nyaka köré függesztve? Ezenkívül, hol van az Evangélium ereje? A betűk alakjában, vagy az értelmükben? Ha a betűk alakjában, jól teszed, ha a nyakad köré függeszted? De ha az értelmükben, többet használnak a szívedbe fogadva, mint a nyakad köré függesztve.”²⁹

Miután a szakasz törzsében megengedettnek nyilvánította – bizonyos feltételekkel, mint például hogy csak hiteles szavakat visel valaki és megfelelő módon – a szent iratok nyakban való viselését, az Aranyszájú szigorú figyelmeztetését Tamás – tőle nem megszokott módon – erőteljesen enyhíti, amikor azt mondja: „[...] Khrysostomos arról az esetről beszél, amikor inkább a betűk alakjára, mint a szavak értelmére figyelnek”.

Szempontunkból érdekes a harmadik ellenvetés:

„Ezenkívül, nem kevésbé szent Isten szava, mint a szentek maradványai: ezért mondja Augustinus: »Nem kisebb Isten szava, mint Krisztus teste.« Ámde a szentek relikviáit szabad az embernek nyakba akasztania vagy bármilyen módon hordoznia védelemül. Szabad tehát hasonló okból az embernek a Szentírás szavait leírva a maga védelmére nyakban hordani vagy kimondani.”³⁰

Erre az ellenvetésre a következőt válaszolja Tamás:

„[...] ugyanez a helyzet a relikviák hordásával kapcsolatban. Ha ugyanis azokat Isten és azon szentek iránti bizalomból hordja valaki, akiknek a maradványai, a

²⁹ AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatja*. Második rész 2., Gede Testvérek, Budapest, 2014, 599.

³⁰ STH II.II.96.4. arg.3. In AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatja*. Második rész 2., i. m., 598.

relikviák hordása nem tilos. Ha azonban ezzel kapcsolatban valami más, hiába-való dolog lenne figyelembe véve, például az, hogy az edény háromszög alakú legyen, vagy más hasonló, aminek semmi köze Isten és a szentek tiszteletéhez, babonás és tilos tett lenne.”³¹

Tehát az ereklyék vagy az evangélium szavainak nyakban való viselése teljesen megfelelő, ha valaki ezt a megfelelő belső hozzáállással teszi, vagyis Isten iránti bizalommal. Tamás minden bizonnyal tudatában volt egyes kánonjogászok ellenvetéseinek, mindazonáltal ehhez a vallásos gyakorlathoz való viszonyulása pozitív: jóváhagyja a szokást a babonáság fennálló veszélye ellenére is, és a laikusokat sem zárja ki belőle.

3.2. A *Tertia pars*-ban feltett kérdés

Ezzel együtt nem ez az egyetlen hely a *Summában*, ahol Tamás az ereklyék kérdésével foglalkozik. A *Tertia pars*-ban ugyanis újabb artikulust szentelt a kérdésnek, ez a III.q.25.a.6., ami az ereklyetisztelet dogmatikai alapjaival foglalkozik (míg az előző annak morális szempontját tárgyalta – bár tudatában kell lennünk, hogy Tamás maga nem gondolkodott még külön teológiai tárgyakban.) A *Tertia pars* a *Summa theologiae* utolsó része, amelynek befejezését meggátolta Tamás halála. Ezen a művén élete utolsó, Nápolyban töltött szakaszában dolgozott 1272-től egészen az 1273. december 6-án bekövetkezett híres misztikus epizódig, amikor abbahagyta az írást.³²

Itt tehát a kérdés a következő: Vajon tisztelet illeti-e a szentek ereklyéit? A kérdés tágabb kontextusa már nem az erények, hanem a krisztológia: a *Tertia pars* Krisztusról mint az Istenhez vezető útról tárgyal, ezért előbb a megtestesülést és annak a következményeit fejt ki, mielőtt rátérne Krisztus életének

³¹ STH II.II.96.4. ad 3. In AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalata*. Második rész 2., i. m., 599.

³² A nápolyi évekről lásd JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás élete és műve*, i. m., 395–426. A *Tertia pars* írásáról lásd *uo.*, 418–426. Az írás abbahagyásáról lásd *uo.*, 460–461. A *Tertia pars* keletkezésének datálási problémáiról lásd *uo.*, 243 és 528. Torrell azt feltételezi, hogy a *Tertia pars* elejét, nagyjából az első huszonöt quaestiót még Párizsban írta, mások szerint a teljes *Tertia pars* már Nápolyban keletkezett. Lásd még PASQUALE PORRO: *Tommaso d'Aquino. Un profilo storico-filosofico*, Carocci, Roma, 2021, 456.

titkaira. Vagyis a szentek ereklyéinek kijáró tiszteletet Tamás a megtestesülés kontextusában látja mint annak a logikus következményét.³³

A 25-ik *quaestio* tárgya a Krisztusnak kijáró imádás: a személyes egység miatt hogyan kell Krisztust tisztelni?³⁴ Dogmatörténetileg nézve e kérdések részben az ikonromboló vita kapcsán merültek fel. A kérdés utolsó artikulusa vonatkozik a szentek ereklyéire: „Vajon a szentek ereklyéit kell-e bármilyen módon tisztelni?” Három ellenvetést sorol fel Tamás, melyek azt akarják illusztrálni, hogy a szentek ereklyéit nem illeti meg semmilyen tisztelet. Az első szerint a szentek ereklyéinek tisztelete úgy tűnhet, mintha a pogány halottkultusz utánzása lenne. A második azt állítja, hogy értelmetlen halott dolgokat tisztelettel illetni. Végül a harmadik ellenérv szerint a szent holtteste nem azonos a szenttel, tehát holtteste nem érdemel tiszteletet.

A *sed contra* a *De ecclesiasticis dogmatibus* című, tévesen Ágostonnak tulajdonított művet idézi, amely szerint a szentek testét úgy kell tisztelni, mint Krisztus tagjait.

Az artikus törzsében Tamás először Szent Ágostonra hivatkozik, a *De civitate Dei* I,13-ból idézi tőle a következőt:

„Ha a gyermekek számára az atyjuk ruhája, gyűrűje és más efféle dolgai annál kedvesebbek, mennél jobban szerették a szüleiket, éppen így semmiféleképpen nem kell megvetni azt a testet sem, amelyet mindenesetre közelállóbban és hozzánk tapadóbban hordunk, mint bármiféle ruhát. A test ugyanis nem valami külsőleg ránk aggatott dísz, vagy valami segédeszköz, hanem az emberi élet lényeges alkotórésze.”³⁵

Az idézetből a következő következtetést vonja le Tamás:

„Ebből nyilvánvaló, hogy ha valaki szeretettel van valaki más iránt, akkor azt is tiszteli, ami a szeretett személytől hátramarad a halála után: nemcsak a testét vagy a testének a részeit, hanem egyes külső dolgokat is, mint a ruha és hasonló. Az nyilvánvaló, hogy Isten szentjeit tisztelnünk kell mint Krisztus tagjait, Isten gyermekeit és barátait és mint a mi közbenjáróinkat. És ezért illő tisztelettel kell az ő emlékükre tisztelnünk az ő ereklyéiket: különösen a testüket, ame-

³³ Erre hívja fel a figyelmet JEAN-PIERRE TORRELL: *Encyclopédie. Jésus le Christ chez Saint Thomas d'Aquin*, Le Cerf, Paris, 2008, 405.

³⁴ Érdemes megjegyeznünk, hogy a latin *adoratio* szó jelentése tágabb, magyarul fordítható imádnak és tisztelni is. A magyar *imádás* szó latin megfelelője az *adoratio latrinae*.

³⁵ SZENT ÁGOSTON: *Isten városáról I.*, Kairosz, Budapest, 2005, 86. (ford. Földváry Antal)

lyek a Szentlélek templomai és a bennük lakó és működő Szentlélek eszközei voltak, és amelyek majd Krisztus testéhez hasonulnak a feltámadás dicsősége által. Ezért maga Isten is megfelelően megtiszteli ezeket az ereklyéket, amikor a jelenlétükben csodákat tesz.”³⁶

Az ellenvetésekre válaszolva Tamás a következőket jegyzi meg: Jeromosra utalva megkülönbözteti a *latriát* és *honort*, vagyis az imádó tiszteletet és a szenteknek kijáró tiszteletet. Amikor a vértanúkat tiszteljük, akkor Istent tiszteljük, akinek a szolgálói voltak. A második ellenérvre azt válaszolja, hogy az ereklyék tisztelete nem az érzéketlen testre irányul, hanem a lélekre, amellyel egyesülve volt, és amely most Istenben gyönyörködik. Végül a harmadikra pedig azt válaszolja, hogy bármely szent holtteste anyagiség szempontjából azonos a szenttel.

3.3. A Tertia pars kérdésének különlegessége

Magának a kérdésnek a feltevése is figyelemre érdemes, hiszen az ereklyék tiszteletének ilyen vizsgálata Tamás újítása. Saját korának teológiai kézikönyve, Petrus Lombardus *Sententiáinak* négy könyve ugyanis nem tartalmazott ilyen kérdést, s ebből az következik, hogy a szentenciakommentárok sem foglalkoztak ezzel. Így például a kortárs ferences teológiai összefoglaló, Alexander Halensis *Summája* sem említi a témát. Azaz a 13. századi skolasztika horizontján a kérdés nem tűnt fel. Ez azt jelenti, hogy a kérdésfeltevés Tamás sajátja.

Tamás egy-egy kérdéssel a legtöbb esetben több művében is foglalkozott. Így például a *Summa theologiae* témáinak általában előzményük található Tamás szentenciakommentárjában, a *Summa contra gentiles*-ben, továbbá egyes esetekben egy-egy *quaestio disputatában* is. Így a *Tertia pars* 25-ös kérdésének előzményei könnyen fellelhetők a Petrus Lombardus *Szentenciái* négy könyvéhez írt kommentárjában, közelebről a III. könyv 9-ik distinctiójában, amelynek témája Krisztus emberségének imádása. Ott a következő kérdésekről van szó:

1. Vajon a latría erény vagy ajándék?
2. Vajon Krisztus emberségének a latría imádása jár-e?

³⁶ STH III.q.25.a.6. in co. A Marietti-kiadást használtam, S. *Thomae Aquinatis Summa theologiae. Pars IIIa et Supplementum*, Marietti, Torino – Roma, 1953, 175. (A szerző fordítása)

3. Vajon Istennek hatalma miatt, vagy bölcsessége és jósága miatt jár imádás?
4. Vajon latria és dulia ugyanaz-e?
5. Vajon a duliának különböző fajai vannak-e?
6. Vajon a bűnösöket megilleti-e a dulia tisztelete?³⁷

Ezzel összehasonlítva a III.25. artikulusai a következők:

1. Vajon ugyanaz az imádás illeti-e Krisztus emberségét és istenségét?
2. Vajon Krisztus emberségét az imádás [latria] tiszteletével kell-e illetnünk?
3. Vajon Krisztus képmását az imádás tiszteletével kell-e illetnünk?
4. Vajon Krisztus keresztyét az imádás tiszteletével kell-e illetnünk?
5. Vajon Isten anyját az imádás tiszteletével kell-e illetnünk?
6. Vajon a szentek ereklyéit kell-e valamilyen módon tisztelnünk?³⁸

Vagyis a szentek ereklyéinek tiszteletére vonatkozó kérdés a *Summa theologiae* újdonsága, amelynek nincsenek konkrét előzményei Tamás korábbi műveiben. Viszonylag ritka eset az, amikor a *Summa* egy-egy artikulusának nincsen előzménye Tamás egyéb műveiben. Még inkább érvényes így a kérdés: mi indokolta ezt az újdonságot, fejlődést Tamás munkásságában? Miért tartotta szükségesnek, hogy az ereklyekultusz legitimitására vonatkozó kis artikulust besúrja a *Summába*?

Ha Tamás teológiáján alapuló érvet keresünk, akkor először is a tamási antropológia kulcs gondolatára mutathatunk rá: vagyis arra, hogy az ember nem két különálló szubsztancia, hanem test és lélek egysége. Az ember nem a lelke, hanem mindig testből és lélekből áll.³⁹ Amint Pasquale Porro megfogal-

³⁷ Q.1. A.1. Utrum latria sit virtus, vel donum, A.2. Utrum humanitati Christi exhibenda sit latria A.3. Utrum latria debeat Deo ratione potentiae, an sapientiae ac bonitati Q.2. a.1. Utrum latria et dulia sint idem.2. Utrum dulia habeat diversas species, a.3. Utrum peccatores debeant honorari dulia. Lásd ROBERTUS BUSA (ed.): *S. Thomae Aquinatis Opera Omnia 1. In quattuor libros sententiarum*, Friedrich Frommann Verlag, Stuttgart – Bad Canstatt, 1980, 292–296.

³⁸ A.1. Utrum eadem adoratione adoranda sit divinitas Christi et eius humanitas. A.2. Utrum humanitas Christi sit adoranda adoratione latriae. A.3. Utrum imago Christi sit adoranda adoratione latriae. A.4. Utrum crux Christi sit adoranda adoratione latriae. A.5. Utrum mater Dei sit adoranda adoratione latriae. A.6. Utrum sanctorum reliquiae aliquo modo sint adorandae.

³⁹ A kérdés egy klasszikus bemutatását lásd ÉTIENNE GILSON: *A középkori filozófia szelleme*, Kairosz – Paulus Hungarus, Martonvásár, 2000, 172–188.

mazza, nehéz a nyugati gondolkodásban Tamásnál radikálisabban antidualista szerzőt találni.⁴⁰

Ez az antropológia mintegy elméletileg alapozza meg az emberi test egyfajta felértékelését, amelynek különös jelentősége volt a középkorban, amikor katarok és más eretnekek a földi, látható világ és ezzel együtt minden testi jóságát kétségbe vonták. A 13–14. században így az ereklyék tisztelete a katolikus ortodoxia egyik védjegye lett, mivel a katarok elvetették a csodákat és általában az ereklyéket.⁴¹ Tamásnak az ereklyék kultuszára fordított figyelme tehát eredhet ebből az eretnekellenes aspektusból is.

Ebbe az emberképbe harmonikusan illeszkedik mindaz, amit Tamás a vallásosság erényének külső megnyilvánulásaival kapcsolatosan tanít: a látható jelek – mint a kereszt, a képek, az imádság testi gesztusai – a láthatatlanhoz, a természetfelettihez vezetnek. A devóciónak – megismételve így a megtestesülés logikáját – szüksége van testi, fizikai kifejezésre.⁴²

Végül még egy feltételezést kockáztatok meg azzal kapcsolatosan, milyen motiváció állhat a *Tertia pars* 25-ik quaestiójának új utolsó artikulusa mögött. Amint tanulmányom elején bemutattam, a Szent Ágnes ereklyéivel kapcsolatos csoda 1272-ben következett be. A *Summa* szóban forgó részének redakciója szinte teljes bizonyossággal ezen esemény után történt. Ebből arra következtetek, hogy ezen új teológiai kérdésfeltevés megalkotása nem választható el Tamás személyes élettörténetétől. Tamás saját vallásossága, annak bevett gyakorlata tükröződik a *Summa* ezen artikulusának megalkotásában. Talán a saját lelki életével kapcsolatban egyébként oly hallgatag Tamás ilyen közvetett módon nyilatkozott meg arról, ami saját vallásos életében fontos helyet kapott.

⁴⁰ Lásd PASQUALE PORRO: *Tommaso d'Aquino*, i. m., 290.

⁴¹ Lásd erről AUGUSTINE THOMPSON: *Cities of God. The Religion of the Italian Communes 1125–1325*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2005, 207.

⁴² Lásd különösen is a Második rész második felében 82.a.3. ad 2. „De az emberi lélek gyengesége folytán ahogy az ember rászorul arra, hogy bizonyos általa érzékelhető dolgok révén jusson el Isten ismeretére, ugyanúgy rászorul arra is, hogy ugyanezek vezessék el Isten szeretetére is. Ezek közül pedig kiemelkedik Krisztus embersége.” AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatja*. Második rész 2., i. m., 497. Lásd még II.-II. q.81.a.7. és q.83.a.12.